

„Csalhatatlanul magyarok’ régi hazája ez...”

Jerney János moldvai utazása

A 18. század második felében, a magyar felvilágosodás hajnalán, a nemzeti identitás bontakozásának idején „benne volt a levegőben”, hogy ázsiai gyökereinket keresni, ápolni, kutatni kell, s itt az Ázsiát nem föltétlenül földrajzi értelemben kell értenünk, hanem inkább úgy, hogy *Keleten, túl a Kárpátokon*, a magyarság *honfoglalás előtti szálláshelyein*. Aligha véletlen, hogy a reformkor kezdetén, néhány évtized alatt több jeles tudós is elindult – Kőrösi Csoma Sándor, Jerney János, Reguly Antal és mások – az „őshaza” vagy legalábbis az őshazá(k)ból a Kárpát-medencébe tartó magyarok szálláshelyeinek felkutatására. Sőt, éppen ekkoriban kezdett a „távoli” őshazák mellett megfoganni a közvéleményben egy jóval „közelebbi őshaza”, nevezetesen *Etelköz*, a magyarok honfoglalást megelőző szállásterületének megismerése utáni vágy. A madéfalvi veszedelmet (1764) követően Moldvába menekült székelyekkel együtt bujdosó papjuk, ZÖLD Péter 1781-ben írt jelentéséből (1783. 414.) a „művelt közönség” legalábbis tájékozódhatott arról, hogy a székely exodussal Moldvába kerültek már jelentős számú magyart találtak a Szeret, a Prut és a Dnyeszter folyók közti tájakon, akiket a székely nyelvjárás szerint ő, Zöld Péter nevezett az irodalomban először *csángóknak*.

Jerney János már iskolás korában igen sok útleírást, „keleti magyarokkal” foglalkozó könyvet, útleírást elolvasott. Eljátszhatunk a gondolat-
tal, hogy olvasmányai során megismerhette Csokonai 1799-ban írt versét, amelyben – a szerte Európában akkoriban megindult társadalmi változások nyomán abban reménykedik, hogy:

*Vajha Moldvának is kies parlagjai,
Ameddig terjednek a Pontus hajjai,
Magyar Koronánknak árnyékába menne,
S a csángó magyar is polgártársunk lenne!*

Bizonyítékunk ugyan nincs rá, de talán – *ismerhette*. Moldvai (etelközi) útjára ugyanis már az 1840-es évek elejétől készülődött, s élete e

nagy célkitűzésében talán a Zöld Pétertől Csokonain keresztül ívelő kanóc lángja is szerepet kapott, kaphatott...

Az azonban biztos, hogy moldvai útjának előkészítése, tervezése során felhasználta az előtte nyolc esztendővel ott járt P. GEGŐ Elek, 1838-ban megjelent beszámolóját. Arról ugyan nem találtam adatot, hogy Jerney személyes kapcsolatban állt-e Gegővel, de úti beszámolójában többször is hivatkozik rá, valószínűleg Gegő munkájában találkozott először Bandinus 17. századi moldvai beszámolójával.

Családjának, eszméinek eredete

A török alatt elpusztult lakosságú Dorozsmát a 18. század elején, 1719-ben Jászfényszaruból és Jászapátiból települt *jászok* népesítették be. Később a Mátra vidékéről, Nógrád és Heves megyékből, s a Bükk hegységből *palócok* csatlakoztak hozzájuk. (PÉTER 1988. 5.) Ebbe a vegyes etnikumba született a 19. század hajnalán, 1800. május 12-én a kis Jerney János (PÉTER 1988. 5.), s talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy gondoljuk, hogy a cseperedő gyermek számára falujának ez a két etnikai csoportja jelentette elsősorban a törzsökös magyarságot, s képzelete később a tőlük megismert, immáron egységesült nyelvjárást vetítette vissza a honfoglalást követő, középkori időkbe.

Jerney János iskoláit is Dorozsmán kezdte, a középiskola első (latin) osztályát is itt végezte, csak a másodiktól folytatta Szegeden a piaristáknál. A szorgalmas és sikeresen tanuló gyermeket apja tizenöt éves korában pesti egyetemre íratta, mégpedig a bölcsészetre. Az ebből a korból fennmaradt néhány verse alapján elmélyülten gondolkodó, az életet komolyan vevő ifjú lehetett. 16 esztendőskorában fogalmazta meg életelvét, amihez aztán később is igyekezett magát tartani:

„Éltünk után a jövőndő
 Úgy áldozik porunknak,
 Ha jót s hasznost magunk után
 Hagyunk maradékunknak”. (*Figyelő* 1882. 157.)

Följegyezték róla, hogy sokat olvasott, különösen az utazásokról szóló könyvek vonzották. Az útleírások azonban egyre kevésbé elégtették ki ér-

deklódését, s mindinkább megérlelődött benne a vágy: keletre kell utaznia, hogy mindent a saját szemével lásson. Bölcsészeti tanulmányait befejezve Pozsonyba ment a jogakadémiára, ahol 1818-tól *politikát, kereskedelmi-, magán- és büntetőjogot* tanult, s „magát szorgalmával kitüntette.” Ezek a szakismeretek később valószínűleg megkönnyítették számára a tudományos kutatást, az oklevelek, hiteles helyek anyagának feldolgozását, de a pozsonyi évek nemzetpolitikai elveinek kialakulására és későbbi közéleti tevékenységére nézve sem múlhattak nyomtalanul, hiszen az udvar és a nemesi vármegyék közti egyre inkább elmérgesedő küzdelem sok embert készített állásfoglalásra, és jelentős mértékben segíthette az amúgy is meglehetősen szabadelvű ifjú tájékozódását.

A joggyakorlatot az 1820-as esztendő során Heves megyében végezte egy ítélőtáblai bíró ügyvédi irodájában, s augusztus 23-án esküdött fel, mint *táblai hites jegyző*. Egy évre rá a szentmártoni (a mai Kunszentmárton) törvény szakon ügyvédi vizsgát tett, s 1821. december 20-án oklevelet nyert. Akkori szokás szerint mindjárt a Jászkun kerületi „tisztelabeli alügyész”-i címért folyamodott – ami hivatalt jelentett volna számára –, de Somogy Antal főkapitány úgy terjesztette fel kérelmét, hogy azt József nádor elutasította. Mindez nem szegte kedvét, mert így idejét, erejét nem vonta el a közigazgatásban óhatatlan adminisztrációs munka, s mivel anyagilag megengedhette magának, a bécsi egyetemre ment, hogy régészetet, keleti irodalmat és nyelvtudományt tanuljon.

Jerney azon tudósok közé tartozott, akiknek másokra, egész tudományágára gyakorolt hatása még életében megmutatkozott. Elsősorban a jóval fiatalabb – utóbb magasabbra jutó – Horváth Mihály (1809–1878) volt az, aki sokat köszönhetett neki a pályáján való elindításért, s ezt később – a Magyar Történelmi Társulat elnökeként, püspökként, miniszterként – sem felejtette el. Kovách Pál (jogtudor, apát, dorozsmai plébános) is a Jerney által föltárt szakirodalom alapján készítette el *A káptalanok, mint hitteles helyek* című doktori értekezését. (PÉTER 1988. 8.)

Tudományos munkássága

Pályája kezdetén Jerney János szakmailag olyan felkészült volt, amilyen csak lehetett a 19. század húszas éveiben, amikor az összehasonlító régészet és nyelvtudomány, valamint az oknyomozó történettudomány – külö-

nösen Bécsben és Pozsonyban, Pestről nem is beszélve – meglehetősen gyermekcipőben járt. Kőrösi Csoma Sándornak bizonyára felkészültebb tanárai voltak a németországi egyetemeken, s ha Jerneynek több ismeretet sikerül szereznie a különböző török nyelvekben, talán biztosabb alapokra rakhatja elméleteit. De hát tanult mestersége, az ügyvédi-jogászai szakismeretek mellett Jerneynek nem volt olyan tanára, aki megfelelő ösztönzést és kontrollt jelenthetett volna számára szellemi kalandozásai során.

Így talált rá a *Tudományos Gyűjtemény* 1824-ben kiírt pályázata, amely már címével is szinte provokálta őt, aki már az akkoriban szél-tében elterjedt ideát vallotta, hogy a kunok tulajdonképpen magyarul beszéltek, s ezen felül az egyéb török nyelvek is – mint például a kun, a tatár, a besenyő – egymás (és a magyar) tájszólásainak tekinthetők. A pályázat címe így szólt: *Egy volt-e a régi kun nemzet nyelve a magyar nemzet nyelvével?* Jerney valósággal ráharapott a témára, s „bebizonyította”, hogy a két nyelv – igenis egy volt. Meg is nyerte a százforintos pályadíjat, de azt – a sors különös fintoraként – csak több mint egy évtized múlva kapta kézhez, maga a pályamunka pedig később „elkallódott”. Ebben Jerney szépen kimutatta, hogy a kunok magyarul beszéltek – *volna*. Elmélete ugyan utólag nem bizonyult helyesnek, de József nádor figyelmét felkeltette, s 1822-ben végre kinevezte „tiszteletbeli alügyésznek”. Félegyházára költözött tehát, s ez után már csak hivatali szabadidejében búvárkodhatott.

Megírta, és 1827-ben kiadta a jászkürtről szóló tanulmányát, ebben számba veszi a jeles reliktum eredetére vonatkozó elméleteket – például, hogy *sárkányfogból* készült volna –, továbbá helyreigazította a Szeged Alsóvárosi templom építése befejezésének esztendőjét (nem 1103, hanem 1503); 1833-ban pedig megjelent Dorozsma török előtti időszakát feldolgozó helytörténeti munkája.

Ezek a művek azonban inkább szárnypróbálgatások, ujjgyakorlatok voltak, bár az oroslánkörmök már itt is megmutatkoztak. 1832-ben aztán Dorozsmára került segédlelkésznek Horváth Mihály, a későbbi jeles történész, a szabadságharc történetének feldolgozója, aki nagyra becsülte Jerneyt „magyar zománcú tudományosságáért”, s méltó szellemi társa lett a vidéki elszigeteltségben. A közös érdeklődésen alapuló barátság sokat jelentett mindkettőjük számára, s Horváth Mihály később sokszor idézett Jerney keleti utazásainak beszámolóiból.

Az elkövetkező évtized szorgos munkával telt, de ezekből az erőfeszítésekben mintha hiányozna az átgondolt, tervszerű építkezés. Az életművet áttekintve úgy érzem, az 1833 és hozzávetőleg 1843 közötti években munkásságát inkább az ötletszerűség, mint a céltudatosság jellemezte, inkább alapozott, mint építkezett, miáltal ezek az alapok mintha túlzott méretűek lennének a felépítményhez képest.

Jerney János munkásságának ez az évtizede több fejezetre tagolódik.

Egy részüket a **segédtudományok** körébe sorolhatjuk. Ide tartozik az *oklevelek gyűjtése*. Egész életében szenvedélyesen gyűjtötte az eredeti okleveleket, s 1838-ra 4071 darabos gyűjteményét 25 kötetbe kötötte, ami halála után a kecskeméti református főiskola gyűjteményébe került – amint Thaly Kálmán ismertette a *Századok* 1877. évfolyamában. Ennek Előszavában olvashatjuk, hogy „Magyarország a régi oklevelek hazája – ekképp nyilatkozott egy már régen elhunyt nagytekintélyű diplomatikusunk a honi oklevelek tömérdeksége fölött... És valósággal – írja Jerney – alig létezik Európában tartomány, mely annyi régi oklevelekkel bővelkednék, mint édes hazánk. Ennek oka, hogy ősi alkotmányunk szerint a magyar javak és örök birtokosok nyolcszáz év óta okmányok erejénél fogva szerveztettek, kormányoztattak és őriztettek meg...” (JERNEY 1855a. 13.) Ehhez a műfajhoz kapcsolódik jogi végzettségére alapozott, s különféle *hiteles helyekről* (33 káptalanról és 37 konventről) összeállított, bár egyenként meglehetősen csekély érdemi anyagot tartalmazó munkája. (JERNEY 1855a. 13.)

Alapozó munkásságának másik része a **nyelvészet** és a **nyelvtörténet** témaköréhez tartozik. Ehhez is hosszú időn keresztül gyűjtötte az anyagot: a 14. századig számba vett minden hozzáférhető hely-, határ-, vidék-, hegy-, völgy-, erdő-, folyó-, család-, személy-, hivatal-, eszköz-, s egyéb „bármirészen magyar szóelemet tartalmazó neveket és szólásformákat”, de a *Magyar nyelvkincsek Árpádék korából* címet viselő munka csak 1854-ben látott napvilágot. Első kötete az oklevelekből bányászott személy- és helységneveket tartalmazza betűrendbe szedve, sajnos a források megjelölése nélkül; második kötete pedig – voltaképpen haszontalanságnak tűnik – az általa föllelt, hamisított oklevelek alapján összeállított „nyelvkincseket” tartalmazza. Az ötezer „vezérszó”, vagyis *szócikk*, számát tekintve abban a korban jelentős teljesítménynek számított. A munka értelmét maga a szerző is abban látta, hogy egyrészt „hajdani nyelvünk tömör, valamint hajlékony tulajdona állítatik a világ elé”; más-

részt pedig, ahogy GYÁRFÁS István megfogalmazta (1883. 12.): „az addig használt szófejtéseken kívül, írott történeti emlékek kritikai vizsgálatát is elvégezte”. Mindazonáltal a szavak értelmezésével és magyarázatával nem foglalkozott. Ahogy – szinte már túlzott szerénységgel – írja: „Nem bocsátkozunk a szók magyarázatába [...] a bölcselő nyelvészek földadatául marad a bővebb fejtegetés. Ők bizonyosan tudni fogják, mikép fordítasanak haszonra anyagaink, hol keressék a gyököket, mit miért tartsanak eredeti magyar szónak.” (JERNEY 1854. 8.)

Számos tanulmánya, könyve foglalkozik **magyarság rokon népei**-vel. Hogy ez a rokonság egyik vagy másik nép, népcsoport esetében milyen *jellegetű* és milyen *mértékű*, arról ma is heves indulatokkal vitatkoznak a hozzáértők és kevésbé hozzáértők. Elképzelhető, hogy csaknem kétszáz esztendővel ezelőtt mennyire tisztázatlan volt ez a kérdés. Bár az is kétségtelen, hogy a faj-, a nyelv- és a kulturális rokonság kérdései akkoriban még nem kuszálódtak annyira össze, és a hozzá kapcsolódó viták – talán – nem mérgesedtek el úgy, mint manapság. Annyiban azonban igaza lehetett Jerneynek, hogy az általa „rokonoknak” tekintett *avarok, kunok, jászok, besenyők, palócok, székelyek* a középkorban is *azonos kulturális körhöz* tartoztak; *életmódjuk, társadalmi berendezkedésük, világnézetük, szokásaik, értékrendjük* kétségtelen rokonságot mutatott, s jól felismerhetően megkülönböztette őket más európai (görög, germán, latin, szláv) népektől. Ilyenformán talán nem kellene égnék állnia a hajunknak, ha Jerney közelebbi és távolabbi rokonainkról szóló, minden bizonnyal kevésbé megalapozott, mai szemmel nézve sok naivitást tartalmazó, de alapvetően nemes szándékú, jó felé tekintő műveit olvassuk. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy ebben a sokaknak talán kotyvalékszerű, de a 19. század elejének nemzeti élet-halál harca során „kotyvasztott” fürdővízben *ott van a gyermek* is: a magyar nemzeti identitás felvilágosodásban született és a reformkorban cseperedő csecsemő. Talán maga is átérezte írásainak nemzetpolitikai jelentőségét, s ezért akarta azokat – a szabadságharc leverését követő önkényuralom idején – összegyűjtve, *Magyar őstörténeti tanulmányok* címmel kinyomtatni. 1854-ben már gyűjtötték rá az előfizetőket, de kötet „bizonyos körülmények miatt” nem jelent meg.

Kun-avarokról szóló írásához detektívhistoriába illő esemény szolgáltatott anyagot. (JERNEY 1838.) *Wadasi és jeszeniczai idősb Jankovich Miklós* (1772–1846) táblabíró, könyv- és régiséggyűjtő 1837-ben, egy budai régiségárusnál több tárgyat vásárolt. Ezek között találta meg Jerney

egy látogatása alkalmával azt a pecsétnyomót, amit egy óbudai szegény napszámos kapott a Duna parti fövényben, s bevitte a szóban forgó ószereshez. A leletet feldolgozó írásában Jerney azt írja, hogy ez a pecsétnyomó a 9. században működött vetvári püspökséghez kapcsolható. Urolf, az avarok által elpusztított lorchi érsekség helyett 804-ben, Passauban felállított püspökség feje volt, s a morvai szlávok között térített. Azt Jerney is megállapítja, hogy az avar meg morva fejedelmekhez intézett bulla az egyetlen bizonyíték a vetvári püspökség létrehozására. Neve is bizonytalan, *Vetvar*nak írták, de nem tudjuk, hogy mondták, lehetett *’Óvár’*, vagy talán *’Fődvár’*. František PALACKÝ Csehország történetében (PALACKÝ é.n.) kétségbe vonja a vetvári kun–avar püspökség létezését, Jerney azonban egy elegáns kézlegyintéssel elintézi a kérdést: „Ha időmet hasztalan vitákra fordítani akarnám, még számos [érvet] hozhatnék fel.”

A **kunok**kal Jerney több művében is foglalkozott. Már volt szó 1825-ben készített pályamunkájáról, amely megragadta a „jászkun hazafi nemes ambícióját”. Az *elveszett* pályamunka egy részét később, *Keleti utazása* első kötetében, a *Tatár emlékmaraadványokról* címet viselő értekezésben rövidítve, átdolgozva felhasználta. GYÁRFÁS (1883. 12.) szerint Horvát István (1784–1846) irodalomtörténész a „kun vagyis cumanus nyelvről” a *Tudományos Gyűjteményben* (1833) írt fejtegetésében Jerney nyomán haladt, bár a forrásra nem hivatkozik.

Etelközi és lebédiai utazása során Jerney nagy figyelmet szentelt az ott található kőszobroknak, amiket eredeti helyükön, kurgánok közelében vagy különböző múzeumokban talált. Ezeket részint lerajzolta, néhányat pedig magával hozott, s azt állította, hogy „azokat magyar és rokon szkíta, hun, besenyő és kun nép állíthatta.” Ezekről a szobrokról még akkor, Pestre érkezésük idején megállapították, hogy „nem mongolokat, hanem kunokat” ábrázolnak. (GYÁRFÁS 1883. 12.) A kérdést végül is Fodor István, a Nemzeti Múzeum tudós igazgatója tette tisztába 1984-ben megjelent tanulmányában. (FODOR 1984. 31–48.) Megállapítja, hogy „Jerney idejében a tudományos köztudatban meglehetősen fellejgáró és pontatlan elképzelés élt az orosz seregek által azelőtt nem rég meghódított déli tartományokban igen nagy számban fellelhető emberalakos, csészetartó sírszobrokról, melyek nagy része ősi temetkezéseket jelölt, kurgánokon állott.” Jerney szobrokra vonatkozó elméletét kortársai és utódai elvetették, mások megerősítették, sokan félremagyarázták, általában olyanok, akik nem is olvasták Jerney műveit. Fodor István azonosította a szobrokat,

megerősítette azok 11–13. századi kunoktól való származását, s megállapítja, hogy Jerney nem állította egyértelműen a szobrok magyar voltát.

A palócok kun származását Jerney – kora tudományos szemlélete alapján, Horvát István nyomán – elfogadott ténynek tekintette. Elsősorban lengyel és orosz források ’polovcok’-ra, ’polovecek’-re vonatkozó híradásaira alapozta ezt a föltételezést, s „természetesnek vette a hun-szkita népcsaládba tartozó polovec–palóc–kun–kazár azonosságot.” (KÓSA 1978. 15.) Mint KÓSA László megállapítja, „a nemzeti önismeret lelkes ifjúkorában olyan magyar népcsoportra volt szükség, amelynek régiségéhez nem férhetett kétség.” (KÓSA–FILEP 1978. 157–158.) Jerney két tételtől indult ki. (1) A palóc nemzet a hun–scyta népcsalád egyik felekezete, amely saját nyelvén magát kun néven nevezi; *Cuman*, *Cumanus* meg *Hunnus* néven említik a magyar krónikákban és a bizánci történetírók-nál, míg az orosz lengyel történetekben *palócz* néven fordul elő. (2) „Magyar hazánk egyik terjedelmes vidékén élő magyar népfaj hivatik palóc néven, és éppen ezen palócok valódi kun maradékoknak mutathatók fel a magyar történetírás útmutatása szerint, mely adatok egybe vetése után semmi sem bizonyosb annál: miképp a’ híres palócz nemzet ivadékai honunkban velünk együtt élnek maiglan.” (JERNEY 1855b. 3–4.) Később HUNFALVY helyezte új, realisabb alapokra a palóc őstörténet kérdését. (HUNFALVY 1876. 363.)

A jászokkal részint azért foglalkozott Jerney, mert dorozsmai lévén, magát is jásznak tekintette, részint pedig, mert miután megkapta a Jászkun kerület tiszteletbeli alügyészi kinevezését; hivatalból Félegyháza lakott, s volt módja búvárkodni a kerületi és a községi levéltárakban. Ennek során figyelt fel Jászberény levéltárában őrzött régi jászkültre, s igyekezett összeszedni a rá vonatkozó ismereteket és közléseket. Több más régi kürttel összehasonlítva ismerteti ezt és a hasonló kürtöket, s „egy hazafihoz” címezve 1828-ban megírta a *Tudományos Gyűjteménynek*. (JERNEY 1827.) Számba vette a kültre vonatkozó nézeteket, nem hallgatva el Décsy Antal véleményét sem, miszerint a kürt nem más, mint „griffmadár körméből készült szentségtartó pogány papi ereklye”. (JERNEY 1814.) Jellemző Jerneyre, hogy nem akarta gyarapítani a jászkültre vonatkozó elméletek számát, dolgozata végén szerényen megjegyzi: „Távol sem akarok ítéletet hozni a dolgokról, sőt véleményemet nem más, mint javaslat képen terjesztem elő, mellyet ennekutána minden vizsgáló által figyelemre véteni óhajtassék”.

Még moldvai útja előtt foglalkozott Jerney az úgynevezett **izmaelitákkal**, akik – szerinte – a jászok elődei voltak. 1844-ben felolvasást tartott a Magyar Tudományos Akadémián *A magyarországi izmaelitákról, valamint a volgai- bolgárokról és a magyar nyelvű népfelekezetekről*. Szerinte a névtelen jegyző Nagy Bolgáriából hozta be az *izmaelitákat*, akik „vallásra mohamedánok, vérségre besenyő-palócok, nyelvük a magyartól csak szójárásilag különbözik, számuk száz ezer, s több megyében laknak: Pesten, Nyírségben, Jászságban.” Jerney meggyőződése szerint „a jászok az izmaeliták ivadékai, a palóc nyelvjárás jászok közti vesztese magyar hatás, de a hegyek közti palócok megőrizték.” – amint azt a *Tudománytár* 1844. évfolyamában megírta.

Amikor Jerney Jánost 1838-ban az Akadémia rendes tagjává választották, székfoglalóját 1838. november 10-én, **a magyarországi besenyőkről** tartotta. (JERNEY 1842. 144–184.) Ebben megállapítja, hogy „Tömérdek gyülevész népeket, s’ vendég lakosokat keblébe fogadó édes magyarhonunk határi közt már alapítása’ első századaiban egy, a’ többi nemzetekétől különböző névvel jelölt, saját polgári belső szerkezettel bíró népesség tűnik föl, mellyrül írónk a tárgy fontosságához képest kielégítő magyarázást nem tevén, eddigelé a tudós világgal kellően meg nem ismerteték.” Ez a dolgozat is azon munkái közül való, amelyek meggyőződése szerint a magyar és a különféle türk népek közti nyelvrokonságra, sőt a nyelvi azonosságra épültek, azt mintegy természetesnek elfogadva nyúltak tárgyukhoz.

Hogy ezek az alapozó munkák semmilyen szempontból nem voltak másodrendűek, azt igazolja, hogy szerzőjük ebben az időben, 1937-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, és 1938-ban választották rendes taggá. De talán nem esem az elfogultság vétkébe, ha úgy gondolom, hogy ezek az alapozó kutatások és publikálások – kimondva, kimondatlanul; tudatosan vagy ösztönösen – mind az etelközi és a lebediai (moldvai, besszarábiai) utazásokat, kutatásokat – Jerney legnagyobb tudományos teljesítményét – készítették elő.

Etelközi utazása és a moldvai magyarok

Ha Jerney Jánosnak az avarokról, besenyőkről, jászokról, kunokról, palócokról, székelyekről készített munkáit elsősorban – bár korántsem kizárólag – a korábbi kutatási eredmények szemlélésének, mégpedig leg-

inkább kritikátlan szemlészésének mondjuk, hangsúlyoznunk kell, hogy a moldvai és a besszarábiai magyarokról, akiket az ő idejében – Zöld Péter nyomán – már nevezhetjük *csángóknak is* –, minden tekintetben új, saját gyűjtéseinek, kutatásainak eredményeként felmutatott ismeretekkel gyarapította a tudományt. Nem véletlenül írta róla Sámi Lajos (1843–1878) miniszteri fogalmazó, földrajzi szakíró, hogy „...a havasalföldi és moldvai magyarok viszonyairól, történetük és társadalmi fejlődésük előzményeiről mindeddig senki sem nyújtott annyi sokoldalú és kimerítő adatokat a magyar közönségnek, mint Jerney János az ő keleti utazásában. E tárgy fontossága, mely iránt napjaink eseményei új meg új érdeklődést ébresztenek magában, méltóvá teszük Jerneyt legemeleőbb elismerésünkre és megemlékezésünkre.” (SÁMI 1874. 913.)

Rendkívül körültekintően készült etelközi útjára. Bár fiatal korában úgy gondolta, hogy „zarándoklat nélkül, könyvekből is élvezhetni [lehet] a’ messzi országok’ ismeretét”, de hamarosan rájött, hogy „hiteles kútfőkből kell mindezeket kinyomozni [...] s az egy- vagy közelkoru legrégibb írókat kezdém olvasni.” Ám ezek sem elégítették ki „miután több helyek homályos és a’ régi lakhelyzet’ ismeretére nézve kétes kitételűek, vagy éppen hiányosak...” Ekkor – mint írja – „gyermekkori vágyaim éledtek föl ujjolag bennem: Keletre kell utaznod, megvizsgálandó azon földet, mellyen e’ szép hazát szerzette hős magyar elődök egykoron laktak; felkutatnod az onnan ideköltözött ősök’ történetére viszonyló emlékeket...” (JERNEY 1851. 2.)

Az anyagi és a tudományos, szellemi alapozás mellett testét fizikailag is igyekezett erősíteni. Ha nem is edzette magát olyan következetesen és kíméletlenül, mint nagy elődje, Kőrösi Csoma Sándor, egy éven keresztül gyakorolta a korlátozott vízivást és a „tejevést”. Ez utóbbinak aztán nagy hasznát vette, amikor Moldva és Besszarábia többnyire zsidó kocsmáiban tojásnál és tejnél egyéb vacsorára sokszor nem is nagyon számíthatott.

Jerney egész etelközi útjáról naplót vezetett, pontosabban naplószerű feljegyzéseket készített, ezek alapján állította össze úti beszámolóját. Az úti-feljegyzésekben sajátosan keverednek a mindennapi élmények az irodalmi olvasmányokból való ismeretekkel, így voltaképpen egyszerre szól ez a *kétdimenziós útinapló* a szerző térben és időben történő utazásáról. A *harmadik dimenzió* az *Adattár*. Ezek a részek jól illeszkednek egymáshoz, s Jerney az útleírása során többször is utal az *Adattárban* (Bizonyítvány) közölt anyagra.

1844. április 23-án Pestről indult a nagy útra, „jó kedvvel és egészséggel”. Először dorozsmai birtokára ment, hogy elrendezze a gazdaság ügyeit, majd kocsin utazott tovább Orsovára, ahonnan a Zrínyi nevű gőzhajón folytatta útját, s négy és fél nap múlva, május 24-én, Galacnál lépett Moldva földjére. „Üdvöz légy Etelköz, Árpád vezér’ előbbi hazája” – jegyezte naplójába, s mindjárt magyarázatot is fűz e helynévhez (Etel-kuzu), amiben a Bodrogköz, Sár-köz mintájára alkotott ’*vízköz*’ szavunkat látja meg. S már itt arra az elhatározásra jut, hogy „Moldva’ minden helységeknek nevét figyelemmel megvizsgáljam, kipuhatólandó, valljon oláh nyelvben minő értelmet adnak, ’s nem fekszik-e bennük eltorzított ’s oláhossított magyar név?” Meglehetősen naiv és mai szemmel nézve bizonytalan koncepcióval kezdte tehát Jerney Moldva hely- és helységneveinek vizsgálatát, aminek hátrányai meg is mutatkoznak az Adattárban szereplő szócikkek sokszor kritikátlan szövegében, ami azonban nem kisebbíti valós eredményeinek értékét, hiszen – ne feledjük – Jerney az elsők között volt, aki e témával foglalkozott.

Utazását úgy tervezte, hogy minél hamarabb a legtávolabbi céljához érjen, s visszafelé térteben kívánta részletesen megvizsgálni (lerajzolni, ásatni, utánajárni) a látottakat, a hallottakat és a találtakat. Ez a terve elvileg helyesnek bizonyult, de visszatérte során már szembetalálkozott a moldvai csángók kutatóinak örök veszedelmével, a csángómagyarokat gyakorlatilag túszként kezelő román hatóságok gyanakvásával, bizalmatlanságával, ellenkezéseivel, végső soron attól való *félelmükkel*, hogy napfényre kerülnek erőszakos asszimilációs törekvéseik.

Útja során meglátogatta azokat a Moldvában élő jeles magyar személyeket, akiket nem kerültek el más, korabeli magyar utazók sem, mint a Szászku-ton nyomorgó Márk Mózes református lelkészt, az akkor már Klézsén szolgáló Petrás Incze Jánost, aki „nyílt barátsággal” fogadta, ő pedig „felhasználta az alkalmat ismeretei gyarapítására”. Megtudta, hogy 1844-ben Moldvában négy római katolikus egyházmegye létezett (jászvásári, a szereti, a besztercei és a tatrosi kerületben), s ezekben 18 parókiát számoltak össze, de ez a szám – mint Petrás felvilágosította – folyamatosan változik, mert kevés a pap, s hol ide, hol oda helyezik őket. Az összes római katolikus lélek az 1842. évi tábla szerint *43 244-re megyen*, de ez az adat sem pontos, mert népszámláláskor „az adózó családatyák vétetvén jegyzékbe, a’ lélekszám meghatározására gond nem fordítottatik.”

A Petrással való beszélgetés során világosodott meg Jerney János számára, hogy a moldvai magyarok két nagy etnikai csoportra oszlanak: a

csángókra és a *székelyekre*. Megtudja továbbá, hogy „csángóknak tartanak mindazok, kik nem székely eredetűek, ha már el is oláhosodtak nyelv tekintetében.” (JERNEY 1851. 25.) Jerney egyébként már ekkor, moldvai útjainak első heteiben felismerte, miszerint „Árpádkori magyar maradványokat a’ most itt élő magyarokkal bármi tekintetben is kapcsolatba hozni nem lehet...”, de persze az akkori tudományos közfelfogásban erősen élő – kunból és besenyőből származtatás – elvet erősen hangsúlyozta. (JERNEY 1851. 25.)

Klézsén, Petrás Incze vendégeként ismerkedett meg Jerney a *rezességgel*, a moldvai szabadparaszti intézménnyel, hiszen Klézse akkor még sziszegő tájszólásban beszélő „déli csángó” népe többségében *részes* volt, ami ősiségét mutatta. A község székely lakossága jórészt Jerney látogatása után, a 19. század második felétől telepedett oda. Innen Bákó, Románvásár, Szabófalva, Szépváros érintésével hamarosan Jászvásárba érkezett, ahol hosszabb időt szándékozott tölteni a csángók sorsának tanulmányozásával. Szinte természetesnek tekinthetjük, hogy akkoriban Moldvában milyen sok magyar vagy legalábbis Ausztria–Magyarországból való, magas beosztásban, rangban lévő orvost, gyógyszerészt, kereskedőt lehetett találni, de a moldován birtokosok és értelmiségiek között is számosan voltak, akik „nyelvünket tökéletesen bírták”. Velük összelegedve több lehetőség ígérkezett Jerney számára, hogy újdonsült ismerősei birtokain – magyar vagy *egykor* magyar településeken – ásatásokat kezdjen.

Ő azonban sietett! Végigsiette Moldvát, hogy mielőbb átkelhessen a Dnyeszteren, s beljebb, egyre beljebb mehessen Ázsiába. A nagy sietség közben, útjának ezen a keletre tartó részén mintha megfedkezett volna arról az arany igazságról, miszerint *amit ma... megnézhetsz, megtudhatsz, megáshatsz... – ne halaszd holnapra*. Jerney nagyon sokat halasztott, s bár helyes logikával képzelte el, hogy mindent a visszafelé vezető út során intéz, a körülmények másként igazították a dolgokat. Így például Jászvásárott találkozott a már jövet, a Zrínyi gőzösön megismert Rosnovano Rosetti Alekoné főboérnővel, kinek férje tulajdonában volt Forrófalva, s szívesen hozzájárult az ásatáshoz. „Egész könyvet írhatnék – mondja Jerney, csak hogy a szívünket fájdjtsa, amiért nem írta meg – a’ naponta tágult viszonyok által e’ népről szerzett ismeretekről, [...] ha föl- adatom és célomtól az effélék rajzolása félre nem vezetne.”

Ha körülményesen és nehézségek árán is, de eljutott Csöbörcsökbe és Dnyeszterfehérvárra is. Onnan aztán a magyarok másik őshazájába:

Lebediába indult. De csak Odesszáig jutott, s az Azovi-tenger partjának hosszában Tagenrog városáig ért. Szeretett volna eljutni Tbiliszibe, de az ott dúló háborúk és járvány miatt, továbbá mert oroszul és románul tudó szolgája értékeivel együtt megszökött tőle, vissza kellett fordulnia. „Isten megjutalmazá fáradságomat, mert megtalálám a magyarok egyik legrégebb honát, Lebediát, s abban eleink bámulandó sokaságú, ezer meg ezer köszöbor emlékeit.” (PÉTER 1988. 11.) 1844. július 1-jén kelt át a Dnyeszteren, majd 54 nap múlva, augusztus 23-án Bendernél tért vissza Moldvába.

Visszaúttjában már több ideje volt, ráérősebben utazott, utána tudott nézni egy-egy jelenségnek, több helyen ásatásokat is végzett. Ha a primitív, korlátolt, román nacionalizmus nem akadályozza munkáját, még jelentősebb eredményeket mutathatott volna föl. Pedig – mint Kováts Gyula (1849–1935) írja róla kései megemlékezésében – „Félig elmosódott emlékek között vitték lépteit. Más alig talált volna ott valamit, vagy igen keveset. Az ő megfigyelő tehetsége és sokoldalú képzettsége kellett hozzá, hogy ezekből a piciny, sokszor alig mállatott részletekből össze tudja állítani az egész képet, melybe ezek a részletek beleillettek. Itt egy sírirat, máshol a falu neve, templombeli oltárkép, régi történeti hagyományok, majd a lakosság típusa és öltözeke, fölásott temetkezési helyek (ezek és ilyenek) igazítják el abban az útban, amelyen elindult.”

Pár hétig időzött Jászvásárban, mivel a rendetlen életmód hátrányosan hatott életműszereire, álmatlanságot és elgyengülést okozott. De jászvásári lábadozása idején sem tétlenkedett, bejárta a város régiségkereskedőit, ám Moldva történetére vonatkozó kiadványokkal – nagy bosszúságára – alig találkozott. Szeretett volna mielőbb ásatásokhoz fogni, s erre vonatkozóan kapott is ígéretet a moldvabányai Kantakuzeno hercegtől, de meg kellett várnia, míg Bajorországból visszatér. Hogy hasznosítsa idejét, Botosánba látogatott, de ott „nem jöhetett ismeretére semmi magyar hajdanságnak”, tudomására jutott azonban, hogy a közeli Dorohoi melletti Koncseszten néhány évvel ezelőtt egy halom ásatása során temérdek arany- és ezüstedény került elő, amit az akkor ott lévő orosz tiszt lefoglalt és Szentpétervárra küldött. Ezek a kincsek akár Álmos sírjából valók is lehetek, hiszen a besenyő támadás idején itt, Etelközben történt a fejedelem rituális *megöletése*. „Minden esetre érdekes feladatul marad régiségbúvárainknak a’ pétérvári Ermitage e’ drága eszközeinek kinyomozása.”

Időközben Bajorföldről hazatért birtokára Moldvabánya örökös ura, ki jó szívvel fogadta a magyar tudóst, s lehetővé tette számára, hogy bir-

tokán ásatásokat végezzen. Moldvabánya a 16. század második felében az újonnan alakult moldvai fejedelemség első fővárosa volt, s Losonczy Margitnak, Jó Sándor (Alexandru cel Bun) vajda (akkori ismeretek szerint) feleségének itt található sírját már Bandinus is említi. Jerney négy napig ásatta a templom sekrestyéje helyén lévő dombot, s öt szép sírkövet (közülük három magyar nyelvűt) talált, amiket „megmosatván rendre helyezém a mélyes üregbe, ami a herczegnek és szemléletre egybegyűlt rokonainak nem kis meglepődésére vált.”

Az ásató utazó, Jerney János azonban korántsem volt ilyen elégedett. Talán itt érte őt el a gondviselés tekintete, amivel minden nagy célok elérésére vállalkozó szellemi ember előbb-utóbb szembetalálkozik, s ha őszinte szívvel járja az útját, fölteszi magának a kérdést: arányban van-e az eredmény az erőfeszítéssel? Ezért indult-e el hazulról? Erre vállalkozott-e? Útleírása szerint Jerneynek itt, Moldvabányán, a későgótika jegyeit viselő római katolikus templom akkor még sokkal jobb állapotban lévő romjainál kellett szembenéznie ezzel az önmaga számára feltett kérdéssel. Ott tartózkodásának utolsó napján még egyszer fellépkedett a templom 12 öl magasságú tornyának végső párkányzatára vezető deszkalépcsőn, s délnyugati irányba, Magyarhon felé vetve tekintetét, megkérdezte önnön magától: „Ha majd számot adansz honod előtt [...] felmutatod egykor kereséseid' eredményeit, méltók lesznek-e azok a' nagy czélhoz? Kielégítendik-e, nem a váraozást, mert soha nagyot nem ígértél, hanem a' történet hézaga' betöltését óhajtó szakemberek vágyait.” Mert „sok a' hézag őstörténetünkben, igaz: de azt mind betölteni, földerítésekkel kiegészíteni vajmi nehéz föladat, sőt sok részben lehetetlen. Ingadozni kezdett hitem, tétovázni gondolatom: a' milyen örömtől eltölt valék a' múlt napokban, midőn a' sírkövek' iratait nemzetem' számára az örök feledékenységtől megmenthetném, szintolly kedvetlenség sulya nyomott le annak áttekintésén, hogy e' három-négy száz éves sírkőiratok a' nemzet' őstörténetére legkevesb fényt sem deritendnek. Árpád' és a' vezérek' kora ezek által bizonyára bővebb ismeret polczára nem jutand. Így sülyedeztem az érzélgés' tetőpontjáról meglepődetlenség' örvényébe. Nem kishitőség-e ez? Így bátorítám, így vigasztaltam végre magam. [...] Fogadom is: Árpád korából itt alig ha hozhat valamit napfényre. Ezen utolsó gondolat volt a leghelyesb: nem azért, mintha föltétlenül igazam volna, hanem mivel Árpád' korát hozta emlékezetembe és az akkori Magyarhon »Atelkuzu«, miről a' sírköveknél majd elfeledkeztem, ötlött itt a' Hava-

sok alatt elmémbe. Galacnál e’ földre léptemmel üdvözlém Árpád’ régi honát, ’s itt ujbán üdvözlöm a’ Havasok alatt! Csalhatatlanul magyarok’ régi hazája ez, de nem több mint tíz évig lakott, aztán az ellenséges indulatú, de szinte rokonfajú besenyőktől elfoglalt, midőn Árpád’ népe nyugot felé üzetett. Az akkori magyar lakosoktól illy rövid idő alatt hogy emlékek nagyobb számban maradtak volna, azt józanul senki sem kívánja, de hát a’ csángókban kéttelenül mostis élő besenyőktől nem maradtak-e valami régebbkori emlékek?”

Jerney tehát itt, a moldvabányai templom romjainál, Mátyás király egykori moldvai hadjárata fiaskójának helyszínén döbbsent rá, hogy amit keresett, az – megtalálhatatlan. Árpád magyarjai rövid etelközi tartózkodásuk során maradandó emléket aligha hagyhattak maguk után; s azt a keveset is csak nagy nehézséggel lehetne az előttük s utánuk ott járt, kulturális szempontból is rokon népek hagyatékától elválasztani. Tekintetét így a csalóka múlttról máris az akkori jelenben jól megragadható *csángók*-ra veti, elhatározván, hogy azokat fogja vizsgálni.

A moldvabányai templomtoronyban támadt felismerése után Jerney többé nem Árpád magyarjainak nyomait fürkészte etelközi útjának hátalévő felében. Immár teljes figyelmét a csángómagyarok történelmének, művelődésének feltárására, sorsának megismerésére fordította. Hét napos moldvabányai „működés” után, október 6-án búcsúzott el moldvai viszonylatban rendkívül fölvilágosult, birtokán mondhatni korszerűen gazdálkodó hercegi házigazdájától, s folytatta útját Németvásáron, Kotnáron keresztül, hogy ismét Moldva fővárosába, Jászvásárba térjen. Az úti élmények innentől szinte csak laza keretet szolgáltatnak történelmi beszámolójához. De aztán mégiscsak sikerül visszazökkennie az úti beszámoló kerékvágásába. Jászvásári ismerősét, Miskolczy Lajost a vajda időközben Foksányba nevezte ki kórházi orvosnak, így október 23-án Jászvásárból együtt mehettek egészen Bákóig. Útba ejtették Szabófalvát, ahol fontos információkat szerezhetett a moldvai római katolikus misszió üzelmeiről, s a Rómától függő püspöki helynökök többségének gyalázatos tetteiről.

Október 25-én nagy reményekkel érkezett Bákóba. A 15–16. században itt volt a moldvai katolikusok püspöksége, s az egész környéken többségükben magyar lakosú csángó falvak sorakoztak. Bákóban hamarosan rátalált a régi katolikus templom helyére, az onnan származó kövekre, s elkezdte az ásatást. Ám nemsokára jelentkeztek a hivatalos személyek s

egy „Roszet György nevű tudatlan fráter” megtiltotta az ásatást, s ezen az erdélyi gubernátor, Teleky József közbenjárása sem segített. A hamarosan téliesre fordult idő miatt a munkát különben is abba kellett hagynia, s üres óráiban a *Bákó* meg a *csángó* név eredetén töprengett. A közeli Kalugyer – a mai Lujzikalagor – viszonyaival ismerkedve feltárult előtte a település szabad parasztságának jogfosztottsága –, s a velük való beszélgetés során szóba került, hogy talán a Magyarországra település jelenthetné sorsuk jobbra fordulását. A jószándékú, de naiv Jerney legott felszólítást fogalmazott a *magyarhoni földesuraságokhoz*, ajánljanak földet az áttelepülni akaró lujzikalagori csángóknak, egyúttal kérte az Akadémiát, hogy magyar énekes és imádságos könyveket küldjenek a moldvai magyar kántorok (deákok) számára. Nem számolt azonban a résen álló román nacionalizmussal, amely Magyarországról – Brassóból (!) – valódi zszurnalista álnoksággal kelt ki a terv ellen, valamint az olasz papok féltékenységgel, akik román szolgálatba állított asszimilációs politikájukat látták veszélyeztetve Jerney nemes, jó szándékú kezdeményezésétől. A moldvai fejedelemség vámosai nem engedték kiosztani a küldött egyházi könyveket, a brassói lamentációra egy jászvásári román újságban – Mihály moldvai vajda tudomásával – gúnyirat jelent meg ellene, „Új Mózes”-nek csúfolva őt, aki ki akarja vezetni a Moldvában sanyargatott magyarokat. Jerney válaszáat a brassói lap nem közölte, a kalugyeri pap egyházi átok alá helyezte, s figyelmeztették: ne menjen sehova, mert könnyen szerencsétlenség érheti. Rajta is betelt tehát az a sors, ami oly sok Moldvában járt, és a csángók sorsán könnyíteni akaró, jó szándékú embert utolért – Bandinustól Lükő Gáboron át Kallós Zoltánig.

Ezek után Jerney nem tehetett mást, mint hogy 1845. március 28-án otthagyta Bákót. A Turlui és a Tázló menti magyar falvakon, s a Tatros völgyén át, az Ojtozi szoroson keresztül április első napján Sósmezőnél eltávozott Moldvából. 1845. április 23-án, kerek esztendőre elindulása után visszaérkezett Pestre.

Mintha csak érezte volna korai halálát, megfeszített tempóval dolgozott. *Keleti utazásairól* készült könyve 1851-ben hagyta el a nyomdát. Utolsó művét, a *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából* című két-kötetes munkáját pedig – megromlott látása miatt – már Miltonként írta: mások olvasták neki az anyagot, a szövegét is másoknak diktálta. Utószavának végére 1855. október 10-én írta a dátumot. Mint egyik legkitűnőbb ismerője, Péter László szegedi professzor írja: ekkor már tudta, hogy ez

a hattyúdala, a tudományos munkától való búcsúja. „Imádott nemzetem lábaihoz teszem ezen utolsó művemet – írta műve zárszavában –, lelép-
vén a pályáról, mely részemre kevés rózsát termett. Kimerült erőm, elho-
mályosult látásom végbúcsúvételre intenek. Miként futottam azon, mint
töltém be hivatásom körét, ítélje meg a részrehajlatlanság. Én nyugodt
kebellem nézek a jövő bíráló széke elé, mert nem a fajunkat becsmélő
divateszmék, hanem a való és igazság kinyomozása valának iránytűim és
fároszom működésem minden fázisában.”

Nem sokkal ez után, 1855. karácsony estéjén, megtért őseihez.

*

Végezetül megállapíthatjuk, hogy – Fodor István szavaival – „Jerney fel-
készülten, széles irodalmi ismeretek birtokában indult utazásra, gyűjtése
szinte példamutatónak mondható. Eredményei és következtetései kora
színvonalán álltak és az sem meglepő, ha reformkori hazaszeretete és
népe történelmének szeretete sok esetben átsugárzik tudományos állás-
foglalásain.” (FODOR 1984. 44.) Idézzünk Gyárfás István kései búcsú-
tatójából, amiben megállapítja, hogy „Jerney kiválóan tudományos hazafi
volt.” „Olykor merész és a szigorú bírálatokat ki nem álló következteté-
seit fedjük el hazafiságának leplével, fedjük el többi érdemeivel, melyek
közül kiemelést érdemel azon hazafias tette, hogy Moldvában két hónapi
tartózkodása alatt a testvéri csángók szomorú helyzetével megismerked-
vén, hogy ezeket az elenyészéstől megmentse, buzdítólag felemelte sza-
vát s keleti utazásának erre vonatkozó részletei oly lelkesedést idéztek elő
nemzetünknel, mely évek alatt érlelődve, egyik alapjául szolgált a buko-
vinai magyarok hazánkba oly szép sikerrel megkezdett betelepítésének.”
(GYÁRFÁS 1883. 35.)

Aki egy kicsit is jártas nagy, megszállott utazóink sorsának ismereté-
ben, az érdekes és tanulságos közös vonásokat fedezhet fel az útjaik során
felmerülő nehézségek tekintetében. Julianus baráttól Kőrösi Csomán át,
Vámbéry Árminon, Stein Aurélon át Domokos Pál Péterig – sok más tár-
sukkal együtt – valamennyien közelebbi vagy távolabbi, keleten maradt
véreinket keresték, vagy éppen találták meg, s *valamennyiüknek hasonló
természetű akadályokat kellett leküzdeniük*. S ha koronként változott is a
veszélyek súlyossága – hiszen a rabszolgaként való eladáshoz képest a ro-
mán szekuritáta üldözése vagy a janicsár lelkű moldvai katolikus papság

áskálódásai mégiscsak enyhébb veszedelem –, akárcsak a népmeséink hőseinek, keleti vándorainknak is szinte azonos forгатókönyv szerint kellett szembenézniük az eleve elrendeltetett akadályokkal.

Szinte valamennyi keletre induló Ázsia-kutatónak – köztük Jerney Jánosnak is – szembe kellett szállnia és meg kellett küzdenie ezzel az útjukban álló hétfejű sárkánnyal.

